

Ninna Edgardh

När kvinnorna reste sig ur bänken - en tillbakablick på feministisk liturgi

I denna artikel, den första av två, beskriver Ninna Edgardh den feministiska kristna liturgiska rörelsen och reflekterar över den. Fokus är i huvudsak på Sverige men den svenska rörelsen sätts in i sin större, globala, kontext.

Hösten 1993 – för trettio år sedan – samlades tvåtusen deltagare till en internationell och ekumenisk kvinnokonferens i Minneapolis USA som skulle låta tala om sig vida omkring. Konferensen kallades Re-imagining. Att ”re-imagine” är att föreställa sig på nytt. Att föreställa sig kristen tro på nytt, i vår tid, som kvinnor från olika delar av världen och olika kristna traditioner, var konferensens syfte.

Den feministiska liturgiska rörelsen; tillbakablick och framtidsspaning

Konferensen Re – imagining är ett exempel på en kristen feministisk rörelse som växte sig stark på 1990-talet, i USA men också i Europa och däribland i Sverige. Rörelsen var inriktad på gudstjänsten, som den centrala rituella gestaltningen av kristen tro. Det var som om kvinnor från hela världen samtidigt reste sig ur kyrkbänkarna och började tala med egen röst, sätta ord på sina erfarenheter och kräva sin plats.

Re-imagining-konferensen skakade om de kristna samfundet i USA och orsakade en intensiv och bitvis hätsk debatt. Ryktet nådde Sverige och jag valde att skriva om debatten i min forskarförberedande uppsats 1995. Sex år senare disputerade jag på en avhandling om feministisk liturgi så som den tog sig uttryck i gudstjänster firade under 1990-talet i Sverige.

Många år har gått. Svenska kyrkan har antagit en ny kyrkohandbok, som bland annat innehåller en könsneutral vigselordning. Kyrkan har också haft sin första ärkebiskop av kvinnligt kön. Men hur har det gått för de femi-

nistiska perspektiven? Är de överspelade eller behöver de dammas av och kanske fräschas upp?

Frågorna väcktes när jag blev ombedd att hålla en offentlig föreläsning om feministisk liturgi och dess relevans idag på Enskilda Högskolan i Stockholm på Internationella kvinnodagen 2023. Denna föreläsning har jag nu bearbetat till två artiklar för Svensk kyrkotidning. Denna första artikel är skriven med blicken i backspegeln. Vad var det som hände på 1990-talet? Vilka motiv låg bakom

olika kulturer och folk som är oundvikliga i vår medialiserade och globaliserade tid.

Den direkta bakgrunden till konferensen var det ekumeniska årtionde för kyrkor i solidaritet med kvinnor, som Kyrkornas världsråd utlyst 1988. Årtiondet var en kyrklig uppföljning av FN:s då nyss avslutade kvinnoårtionde. Syftet var både att uppmuntra kyrkorna till handlingar i solidaritet med kvinnor och att stärka kvinnor i att utmana förtryckande strukturer.

Re-imagining-konferensen utma-

”Men hur har det gått för de feministiska perspektiven?”

den feministiska liturgiska rörelsen och hur tog den sig uttryck? Den andra artikeln, som publiceras i ett kommande nummer, riktar sökljuset framåt utifrån frågan hur kvinnors intressen kan kombineras med intressen från andra grupper som blivit marginaliserade eller som är särskilt utsatta i samhället, i världen i stort, liksom i kyrkan?

Re-imagining- konferensens kontext, utformning och vision

Men låt oss först vända blicken tillbaka till Re-imagining och dess radikala ifrågasättanden av existerande samfund och ritualer. Visionerna handlade om en kyrka som tar kvinnors erfarenheter på allvar, som lyssnar till fattiga och förtryckta och som är beredd att lära av de möten mellan

nade både till form och innehåll. Samtalen fördes runt mängder av runda bord. Samma år hade den reformerta feministteologen Letty Russell gett ut en bok som skulle få stor spridning. *Church in the Round* handlar om en feministisk kyrka som inte gestaltas uppifrån och ned, utan i cirkel runt ett bord.

Konferensdeltagarna bad till Gud för att få vägledning. Bönerna riktade sig till *Sophia*, med ett gudsnamn som aktualiserats i exempelvis Elisabeth Schüssler Fiorenzas bok *In Memory of Her* (1983, på svenska 1992 med titeln *Hon får inte glömmas. Kristendomens ursprung ur ett feministteologiskt perspektiv*).

Fiorenza visar hur Kristus i evangelierna tolkas mot bakgrund av de hebreiska vishetstraditionerna, där visheten (hebreiska *hokmah*) personi-

fieras som kvinna. På grekiska över-sätts det *sophia*, som vi känner igen i ord som *filosofi*. När den tidiga kyrkan sökte förstå vem Jesus var kom den hebreiska vishetstraditionen till hjälp och Jesus kunde identifieras som Vishetens, Sofias, sändebud eller barn, eller kanske som Visheten själv.

Konferensen tog vara på dessa tolkningsmöjligheter. Många gånger under konferensdagarna sjöng man omkvädet: "Now Sophia dream the vision, share the wisdom dwelling deep within." Konferensen avslutades med en rituell måltid bestående av mjölk och honung. "Sophia Creator God, Let your milk and honey flow. Sophia, Creator God, Shower us with your love." sjöng deltagarna, medan ledaren läste en text om hur människan är skapad i Sofias avbild.

Bönen beskrev kvinnors kroppar och kroppsvätskor i positiva ordalag. Mjölken från kvinnors bröst föder barnen och kunskapen i kvinnors hjärtan föder mänskligheten. Avslutningsvis bjöds deltagarna att dricka av den rismjolk med honung som serverades vid borden. Rismjölken användes av hänsyn till deltagare från olika kulturer. Tacksägelsen efter måltiden hyllade Sofia som den livgivande energi som pulserar i människans ådror. Den vers i bönen som tydligast tolkar måltiden löd:

"We celebrate the nourishment of your milk and honey. Your abundance drips through your fingers onto us and we in turn feed others. Through the sharing of this holy manna we enter into community which strengthens and renews us for the struggle."

Debatten som följde konferensen

Konservativ protestantisk samfundspress hade i hemlighet följt konferensen och slog omedelbart larm om att den innebar en helt ny religion som tillbad en gudinna och hyllade lesbisk sexualitet. Det var kombinationen av riterna, bejakandet av kvinnors kroppar och sexualitet och tilltal av Gud som Sophia som framför allt provocerade.

Debatten om den påstådda gudinnedyrkan och om den kristna trons gränser, kom att rasa under lång tid

nella inspirationskällor fanns i befrielseologi och den ekumeniska liturgiska rörelsen, liksom i feministisk

”Är det påvars och biskopars historia eller kyrkfolkets? Är det männens eller kvinnornas historia?”

och hotade att splittra ett par av de stora mainstream-kyrkor som givit ekonomiskt stöd till konferensen.

Feministiska gudstjänster i Sverige

När jag började min forskarutbildning upptäckte jag likheter mellan det som skett i USA och det jag såg omkring mig i Sverige. Även här fanns en stark längtan att pröva nya former och uttryckssätt, men röster höjdes också om att kyrkans grund hotades av en ny framväxande religion. I min avhandling tog jag mig an att samla och analysera material om den feministiska liturgiska rörelse jag tyckte mig urskilja i Sverige.

De gudstjänster jag undersökte var sådana som exempelvis firats på Internationella kvinnodagen, gudstjänster med Sofia-gestalten i centrum, eller ekumeniska gudstjänster i samband med en kvinnokonferens.

Material var inte svårt att hitta. 1990-talet var en period av stor kreativitet på gudstjänstområdet i Sverige. Efter en period av lång försöksverksamhet hade en ny kyrkohandbok tagits i bruk 1986 som öppnade för en betydligt större liturgisk frihet än den tidigare från 1942.

Svenskafeministiska gudstjänster i sitt sammanhang

I kyrkan hade den kvinnorrörelse som växt fram från 1960-talet och framåt satt tydliga spår. Kvinnor kunde bli präster i Svenska kyrkan och pastorer i en rad andra samfund. Internatio-

teologisk reflektion som spreds från USA och England.

En viktig bok var Marjorie Procter-Smith och Janet R. Waltons år 1990 publicerade *In Her Own Rite. Constructing Feminist Liturgical Tradition*. Antologin *Dissident Daughters* (2001) handlar om feministiska liturgier i en global kontext, med exempel från Peru och Australien, Sydkorea, Island, England och Chile och faktiskt också Sverige, eftersom jag bidragit med ett kapitel om de så kallade Sofia-gudstjänsterna som började firas i Sofia kyrka i Stockholm 1994. Redaktören Teresa Berger bidrog också genom att i *Women's Ways of Worship* visa att kvinnor genom historien funnit livgivande utrymmen i den kristna liturgin, även om den också inneburit begränsningar.

Det som växte fram i denna typ av litteratur var en ny berättelse, där kvinnors perspektiv lades till och på sikt integrerades och rörde om i historieskrivningen, vilket i sin tur gjorde det nödvändigt även för andra forskare att tydliggöra ur vilket perspektiv de skriver. Är det påvars och biskopars historia eller kyrkfolkets? Är det männens eller kvinnornas historia? Är det överklassens eller de fattigas historia? Är det kolonialmaktens eller de koloniserade folkens?

Teologins sanningsanspråk granskades och avslöjades att till dels handla om maktanspråk, vilket rörde väg för andra perspektiv, som kunde omsättas i handling. Att kvinnor var präster och pastorer i svenska samfund spelade stor roll, eftersom

det gav legitimitet och tillträde till kyrkorumen. Den nya kyrkohandboken 1986 gav också utrymme för lokalt anpassade gudstjänster som temagudstjänster eller temamässor. Tillägg till kyrkohandboken gav inspiration för temagudstjänster, bland annat ur ”kvinnoperspektiv” och gav på så sätt sanktion för förändring.

Ekumeniska sammanhang och organisationer, som Sveriges ekumeniska kvinnoråd och Sveriges kyrkliga kvinnoråd, senare Kvinnor i Svenska kyrkan, spelade också en viktig roll, liksom Studentpräster och olika kyrkliga kursgårdar, som gav utrymme för kvinnokonferenser.

Svenska feministiska liturgier

För min avhandling samlade jag ihop ett trettiotal exempel på firade gudstjänster från 1990-talet. Mycket av den akademiska diskussionen om feministisk teologi hade handlat om inklusivt språk, som omtalade både Gud och människor med både maskulina och feminina ord. Därför fann jag det särskilt intressant att gudstjänsterna inte började med språkliga formuleringar utan med gestaltningen i rummet.

Nästan alla de gudstjänster jag studerade startade i någon form av cirkel, där deltagarna kunde se varandra. Gud tänktes inte högt däruppe och långt borta, utan precis som i Re-imagining-konferensen i cirkelns mitt och i mötet mellan de som samlades.

Rörelse var också viktigt. Dans och symbolhandlingar lät kvinnokroppar ta plats. Ilska och sorg, förtryck och upprättelse, gestaltades med kroppen. Cirkeln behövde ett centrum, men det formades inte alltid som ett kors, utan lika ofta med hjälp av föremål från naturen, ljus och textilier.

Bibeln fyller många funktioner i gudstjänster. Problemet ur feministiskt perspektiv är att särskilt den Hebreiska Bibeln i så hög grad är skriven både för män, om män, och av män. Även evangelierna utspelas i en tydligt patriarkal miljö, där kvinnor sällan namnges och genomgående har en underordnad ställning. Kris-

ten bibeltolkning har också exklusivt förvaltats av manliga präster genom historien.

Allt detta gjorde bibel användningen problematisk i sammanhang som syftade till att lyfta fram kvinnors erfarenheter och aktörskap. Resultatet blev att ett mycket begränsat antal texter återkom, antingen för att de lyfte fram kvinnor eller för att de upplevdes som problematiska. Parallellt fördes nya texter in i förbön och predikningar. Genom att de ställas sida vid sida med de bibliska texterna bidrog de till ett nytt tolkningssammanhang. I samband med kvinnokonferenser utökades också referensramen ofta genom delande av erfarenheter i grupp före eller efter gudstjänsten.

Språket om människor kompletterades ofta, bröder blev systrar, och söner blev döttrar. Kvinnor ur Bibeln och kyrkans historia lyftes fram med namn och hyllades. Därtill kom språket till och om Gud. Gud omtalades som Sofia, vår Moder, Föderska, Livgiverska, Väverska eller med andra ord hämtade från roller som i det jordiska ofta tillkommit kvinnor.

När det gäller gudsbilden betonades Guds närvaro i skapelse och medmänniska, Guds solidaritet med fattiga och förtryckta och Guds medlidande med hela den lidande skapelsen. Däremot saknades den straffande Guden. Guds förlåtelse hamnade därmed också något i skymundan, eftersom böner och predikningar lyfte fram offrets, snarare än förövarens perspektiv. Syndabekännelse kompletterades eller ersattes med krav på rättvisa och upprättelse.

Reflektioner

I korta drag har jag försökt att sammanfatta något av den feministiska liturgiska rörelsen i Sverige. Jag har använt bilden av kvinnor som reser sig ur bänken och tar ny plats. Faktum är att den gudstjänstfirande kvinnan, hon som utövar sin kristna tro genom att fira gudstjänst varje vecka, ”kyrktanten” skulle vi kanske säga i Sverige, har fått ett eget namn i den liturgiska teologin. Denna ”Mrs Murphy”

har dock sällan en egen röst. Samtidigt är det tydligt att Mrs Murphy och hennes systrar världen över under senare år i allt större utsträckning rest sig ur kyrkbänken och själva tagit till orda, presenterat sig med olika namn och börjat ha synpunkter på hur de vill fira sin gudstjänst. Det är den feministiska liturgiska rörelsens viktiga bidrag menar jag, att den gett gestalt åt den längtan, prövat den i olika former, varav vissa levt vidare och integrerats i den som är mer av mainstream i kyrkans gudstjänstliv.

Samtidigt finns ett problem i att en gudstjänst firad ”i kvinnoperspektiv” föser ihop alla Mrs Murphy i ett tänkt gemensamt kvinnointresse. Men kyrk-tanter och -farbröder i olika åldrar världen över lever ju i helt olika kyrkliga traditioner och samhällen. De har skilda villkor och olika längtan och vilja. I en kommande artikel fördjupar jag mig i frågan om feministisk liturgis förhållande till denna mångfald av privilegier och utsatthet.

NINNA EDGARDH

Präst i Svenska kyrkan och professor emerita i kyrkovetenskap

Anförd litteratur:

Berger, Teresa (red.) *Dissident Daughters. Feminist Liturgies in Global Context*, Louisville, KY: WJKP 2001. Berger, Teresa *Women's Ways of Worship. Gender Analysis and Liturgical History*, Collegeville, Minn: Liturgical, 1999.

Edgardh Beckman, Ninna : ”Mrs Murphy's Arising from the Pew: Ecclesiological Implications” *Ecumenical Review* vol 53:1, 2001, s. 5-13.

Edgardh Beckman, Ninna: *Feminism och liturgi. En ecklesiologisk studie*. Uppsala: AUU, 2001.

Procter-Smith; Marjorie och Janet R. Walton: *In Her Own Rite. Constructing Feminist Liturgical Tradition*, Nashville: Abingdon, 1990.

Russel. Letty M: *Church in the Round. Feminist Interpretation of the Church*, Louisville, KY: WJKP, 1993 Schüssler Fiorenza, Elisabeth *In Memory of Her : a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, London: SCM, 1983 på svenska: *Hon får inte glömmas. Kristendomens ursprung ur ett feministiskt teologiskt perspektiv*, Stockholm: Verbum, 1992.